

WINTER IS THE PURPOSE AND MEANS OF WINTERING.

Shahlo Babakhodjaeva Mukhitdinovna

Tashkent State Pedagogical University (Tashkent State University named after Nizami)
Pedagogical University) Lecturer at the Department of Foreign Languages in Social and Humanities

Annotation: This article provides a linguistic didactic analysis of methodological scholars' views on classification of reading and its teaching.

Key words: international experience, evaluation program, development of attention, memory expansion, lexical challenges.

ЎҚИШ - ЎРГАТИШНИНГ МАҚСАДИ ВА ВОСИТАСИДИР.

Шахло Бабаходжаева Мухитдиновна

ТДПУ(Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университети) «Ижтимоий - гуманитар йўналишларда хорижий тиллар» кафедраси
ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада нутқ фаолияти турларидан бири ўқишнинг таснифи ва ўқувчиларга ўқишни ўргатиш борасидаги методист олимларнинг фикрлари лингводидактик таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: халқаро тажриба, баҳолаш дастури, диққатнинг ривожланиши, хотиранинг ўсиши, лексик қийинчилик.

Аннотация: В данной статье анализируется лингводидактические взгляды методистских учёных на один из видов речевой деятельности в классификации чтения и обучения.

Ключевые слово: международный опыт, программа оценивание, развитие внимание, расширение памяти, лексическая сложность.

Мамлакатимизда таълим сифатини баҳолашда янгича мониторинг тизимини халқаро баҳолаш дастурлари ёрдамида аниқлаш ва қиёслашга асосланган тизим шаклланимоқда. Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тажрибаларни ўрганиш, мавжуд тизим билан қиёсий ва ҳар томонлама таҳлил қилиш, тегишли йўналишдаги халқаро ва хорижий ташкилотлар, агентликлар, илмий-тадқиқот муассасалари билан яқиндан ҳамкорлик қилиш, таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро лойиҳаларни жорий қилиш, замон талабларига жавоб берадиган муносиб миллий баҳолаш тизимини такомиллаштириш муҳим саналади.

Шунга мувофиқ, Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси ҳузурида таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш Миллий маркази ташкил этилди. Бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш салоҳиятини ошириш борасида халқаро ташкилотлар OECD (The Organization for Economic Co-operation Development- иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш ташкилоти) билан PISA (Programme for International Student Assessment) - 2021 халқаро баҳолаш тадқиқотларида иштирок этиш бўйича келишувга эришилган эди. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study- халқаро ўқиш саводхонлигини ўрганишдаги юксалиш) - бу турли мамлакатларда бошланғич синфда таҳсил олувчи ўқувчи ёшларнинг матнни ўқиш ва тушуниш даражалари сифатини баҳолаб берувчи халқаро баҳолаш тизимидир. Ушбу синов тури ҳар беш йилда бир марта ўтказишга мўлжалланган бўлиб, унинг охириги 2016-йилги тадқиқотлари натижаларига кўра Россия Федерацияси етакчилик қилмоқда. Ушбу етакчи давлат томонидан мазкур лойиҳа бўйича

халқаро семинар ва трейнинглар ташкил қилинди, бизнинг мамлакатимиздан ҳам етакчи методист педагоглар ушбу семинар трейнингларда қатнашиб ўзига керакли бўлган маълумотларга эга бўлишди. Ҳозирда улар мамлакатимизга лойиҳа бўйича ўзининг ўрганганларини татбиқ қилишмоқдалар. Мамлакатимизнинг ушбу PIRLS-2021 халқаро рейтингда қатнашиши бошланғич синф ўқитувчилари олдида масъулиятли вазифалар қўйди. Зеро, айнан бошланғич синф ўқувчиларининг ўқиш салоҳиятини яхшилаш ва матн мазмунини тушуниб ўқиш, уларда икки халқ ўртасидаги маданий алоқаларни ривожлантириш, дўстлик ришталарини бир-бирига боғлаш, икки халқни янада бир-бирига яқинлаштириш ва ўзининг келгусидаги хизматини кўрсатиши каби тасаввурлар ривожланишига ундайди.

Бошқа тилларни ўрганишда она тили воситаси ҳисобга олинади, чунки эрта болаликдан теварак-атрофдагиларга тақлидидан ўрганиладиган ва шахс тафаккури ривожланишида ушбу тилга суянилади.

Ўқишни ўргатиш жараёнида нутқий фаолиятнинг етакчи турларидан бири сифатида ўқишга жиддий эътибор қаратилиши зарур. Чунки ўқиш нафақат зарурий кўникмаларнинг эгаллаш воситаси, балки турли ҳаракатлардаги маълумотлар манбасидир. Ўқиш - ўргатишнинг мақсади ва воситасидир.

Келгуси фаолиятдаги ўқишда олинadиган ахборотдан фойдаланишга мўлжалланган классификация (тасниф) бутунлай бошқа мезонларга асосланади. Айни шундан тушунишнинг тўлиқлиги ва аниқлиги даражасини ғайриихтиёрий белгилаш амалга ошади.

Мамлакатимизда ҳам, хорижда ҳам ўқиш муаммоси бўйича қатор тадқиқотлар бевосита ўқиш жараёнининг моҳиятини, унинг замиридаги механизмларни, хорижий тилда ўқишни эгаллашда ўқувчилар дуч келадиган қийинчиликларни яхши тушуниб олиш имконини беради.

Ўқишга ўргатиш муаммоси мамлакатимиз ва хориж тадқиқотчилар эътиборини ўзига тортган ва тортиб келмоқда. А.П.Гризулинанинг “Ўқиш хорижий тилни ўрганишда жуда муҳим бўлиб, унинг мақсади фан ва техниканинг турли соҳаларидаги ютуқлар билан таништиришдир. Бу нарса бизнинг асримиз учун ҳам зарур, чунки бирорта мамлакат фақатгина ўз ўқувчилари, муҳандислари, техниклари эришган ютуқлар билан чегараланиб қолмайди”, деган фикрлари бутун ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас.

Р.Л.Златогорскаянинг қайд этишича, “Хорижий тилда ўқиш ўқувчини бошқа халқларнинг маданий, илмий ва техникавий ютуқлари билан танишиш, уларнинг маънавий оламига кириб бориш қобилияти билан курулантиради”.

М.Л.Вайсбурд ва С.А.Блохиналар ўқишни ўрганиш — нафақат хорижий тилдаги матнни овоз чиқариб тўғри ўқиш малакасини эгаллаш, балки ундаги фикрни, ғояни, фактларни олишни, уни тушуниш, олинган маълумотни баҳолай олиш ва ундан фойдалана олиш демакдир, деб ҳисоблайдилар.

Бироқ ХХІ аср бўсағасида, мамлакатимизнинг Умум Европа жамиятига кириши арафасида хорижий тилни ўқитиш конкретроқ ва мақсадга мувофиқроқ бўлиб қолди.

А. Ю. Горчев ва В.Н. Ивановаларнинг таъкидлашича, “Билишнинг қайсидир соҳаси (гуманитар, табиий-математик ёки иқтисодий соҳалар) бўйича тил билимига эга бўлиш қанчалик эрта бошланса, шунга мувофиқ тарзда хорижий тилга ўргатиш ҳам ихтисослик характериға эга бўлади, ўша тилдан касбий мақсадларда самаралироқ фойдаланилади” .

Ўша муаллифлар ўқишни нутқий фаолиятнинг устувор, етакчи кўриниши сифатида ажратиб оладилар, чунки мутахассис хорижий тилдаги босма манбаларда ўз касбига доир маълумотларни излаш, қайта ишлаш ҳамда ундан фойдаланиш имконига эга бўлади .

Матнни тушуниш жараёни ўрганувчининг келгуси ҳаётий тажрибасига таъсир этади, деб қайд этамиз. Аввалдан мавжуд бўлганларига қўшиладиган мавжуд бўлганларига қўшиладиган янги маълумот тушуниш жараёнига таъсир кўрсатади. Ўқиш жараёнида қабул қилинадиган маълумот маълум бир мўлжал (сценарий) асосида курилади, унинг мақсади—олинган ахборотни яхлит ҳолда бирлаштиришдир.

А.Л.Льонтев, И.А.Зимняя, Г.В.Рогова ва бошқа тадқиқотчиларнинг таъкидлашича, нутқий ирода ва уни тушуниш механизмларида маълум ўхшашлик (аналогия) мавжуд бўлади. Муаллиф матнни олгач, белгиланган барча маълумотни китобхон онгига етказишга ҳаракат қилади, бунинг

учун эса гипотетик ўқувчига таниш бўлган логик аргументация қонунлари асосида ўз матнни тузади. Муаллифнинг матн тузишига қараб, яъни унинг тузилишини ташкил этиши, ушбу матннинг бошқалар томонидан тўғри қабул этилишига қараб, тушунишнинг маълум жиҳатлари ва матннинг структур ташкил этилиши ўртасидаги қонуний алоқалар тўғрисида гапириш мумкин.

“Ўқиш нутқий фаолият тури сифатида перспектив–фикрловчи мнемик фаолият тарзида характерланади, амалга ошириш томони эса аналитик-синтетик характерга эга бўлади”, тушуниш жараёни эса – бу мураккаб фикрлаш фаолияти, хотирада эслаб қолишдир. Юқорида баён этилганлардан шундай муҳим хулосага келиш мумкин: методист ўқитувчилар хорижий тилларни ўрганишда ўқишнинг ролига нафақат зарур кўникмаларни эгаллаш воситаси, балки турли характердаги маълумотлар манбаи тарзида ҳам баҳо берадилар.

Ўқиш турлари таснифида С.К.Фоломкина таклиф этган ўқишнинг коммуникатив табиати акс этган. Ўқишнинг турли хил кўринишларига мос тарзда С.К.Фоломкина хорижий тилда матнларни ўқиш билан боғлиқ қобилиятларнинг асосий турларини ажратади:

- Китоб, журнал, мақолани кўриб чиқиш, гап нима ҳақида бораётганини тушуниш, яъни мавзу ҳақида энг умумий тасаввурларга эга бўлиш қобилияти;

- Матн моҳияти билан танишиш, уни тушуниш, муаллиф ғоясини аниқлаб олиш қобилияти (бирок бу ўринда ўқувчи ҳар бир сўзнинг маъносини тушуниши, ҳар бир фактни эслаб қолиши шарт эмас, чунки бундай ўқиш танишув характерига эга бўлиб, келгусида ундан фойдаланиш ёки маълумотни узатиш кўзда тутилмайди);

- Хорижий матндаги маълумотни имкон даражасида тўлиқ ва аниқ ола билиш қобилияти.

С. К. Фоломкина ўқиш жараёнидаги кўрсатиб ўтилган қобилиятлардан келиб чиққан ҳолда ўқиш турларини белгилайдики, улар мактабда ҳам, олий ўқув юртида ҳам кўз югуртириб қараб чиқувчи, танишув ва ўрганувчи ўқишга ўрганишда зарур бўлади. Бу кўриб чиқиладиган, таништириладиган, ўрганиладиган ўқишдир.

В. В. Акуленконнинг таърифига кўра, (сўзлардаги) интернационаллашув “сўз ва терминларнинг маълум бир характеристикаси тарзида қабул қилинади: график (кўпинча орфографик) ёки фонетик жиҳатдан умумий семантикаси билан тўлиқ ёки қисман ўхшаш бўлган, халқаро аҳамиятга эга тушунчаларни ифодаловчи, бир неча (камида учта) қиёсланадиган (жумладан, қариндош бўлмаган ёки яқин қариндош) тилларда ҳозирги пайтда қўлланиладиган лексикалар тарзида қабул қилинади”

Ўқувчилар хорижий тилда берилган матнни ўқиш жараёнида интернационал ва ясама сўзларга дуч келишади. Улар бу сўзларнинг маъносини тез фаҳмлаб олишлари учун албатта булар борасида тушунча берилиши лозим. Чунки, инглиз ва рус тилларидаги интернационал сўзларнинг товуш ва график шакллари орасидаги фарқлар шу билан изоҳланадики, грек ёки латин тилидаги қайсидир сўз ўзлаштириладиганда ўзининг дастлабки кўринишини кам ҳоллардагина сақлаб қолади; ўша сўз ўзлаштириладиган тилнинг фонетик меъёрлари, грамматик қоидалари, сўз ясаиш моделлари ва семантик қонуниятларига мувофиқ тарзда ўзгара бошлайди. Ассимиляция жараёни кечади, ушбу шакллардаги ўхшашлик ёки фарқланиш даражаси айтишда шундай жараённинг интенсивлигига боғлиқ бўлади. Бу эса бир ўзакдан келиб чиққан инглизча ва русча сўзлар орасидаги яқинликни аниқлаш учун махсус таҳлил заруратини келтириб чиқаради. Масалан, инглизча *technology* она тилида ва рус тилида технология сўзлари аслида латин тилидаги “*махорат, усталик*” маъноларидаги *techne* сўзига бориб тақалади. Матнда *technology* сўзини учратиш, дарҳол унинг интернационал сўз эканини билиб олиш осон эмас, унга мувофиқ муқобил сўзни ахтариш топиш, сўнгра тўғри таржимани бериш мумкин бўлади.

Хорижий тилга ўргатишга рус тили луғатларидан фойдаланиш муаммоси методистлар Г.А.Костерин, У.У.Колесник, К.И.Крупник ва бошқалар томонидан кўриб чиқилган. Бирок уларнинг тадқиқотларида экологик характердаги матнларда умумўзакли сўзларни англаб олишга ўргатиш муаммоси қараб чиқилмаган.

Масалан, И.И.Колесник ўз тадқиқотида ўқувчиларнинг хорижий матнларни ўқишни ва мазмунини тез англашга ўргатиш борасида русча сўзларга мос келадиган умумий ўзакли инглизча сўзларни танлаш, таҳлил этиш ва таснифлашни амалга оширган. Олиб борилган қиёсий қўғиштира

тахлил унга куйидаги хулоса чиқариш имконини берган. Қиёсланаётган икки тилда умумўзакли сўзлар орасида график кўриниши ва мазмуний жиҳатдан фарқлар мавжуд. Умумўзакли сўзлар маъноларининг мос келиш даражасига боғлиқ тарзда уларни уч асосий гуруҳга ажратиш мумкинлиги ҳақидаги фикрига қўшилмаслик мумкин эмас:

Маъноси тўлиқ мос келадиган сўзлар.

Маъноси қисман мос келадиган сўзлар.

Маъноси умуман мос келмайдиган сўзлар.

Хорижий матнларни луғатсиз ўқиб ўрганиш борасидаги тадқиқотлар шуни кўрсатадики, К.И.Крупник ўқувчилар “потенциал луғати” муаммосини ўрганиб чиқиб, маъносини аниқлаш мумкин бўлган, ҳали ўрганилмаган лексик бирликлар мажмуи суратида унинг таърифини беради. Чунки ички тартиб омиллари асосида, яъни сўз ясаиш элементларини, умумий ўзакларни билиш, ўрганилган сўзларнинг маълум бўлган маънолари асосида уларнинг маънолари ҳам луғатсиз ўқиш жараёнида маълум бўлади.

Полисемия, конверсия, умумўзакли сўзлар, сўз қўшилиши каби ҳодисаларни ҳам К.И.Крупник ўқувчиларнинг потенциал луғати манбаларига киритади.

Н.Г.Мокреева эса ўрта мактабнинг юқори синфларида француз тилида ўқитишда ўрганилмаган сўзларни тушунишга ўргатиш муаммоси билан шуғулланган. Шу муносабат билан у шуни қайд этган: “ўрта мактабда хорижий тилни ўқитиш тажрибасини ўрганиш шундан дарак берадики, ўқишда матнларни тушунишдаги асосий тўсиқ –ўрганилмаган сўзлардир”.

Мазкур мезон (ўлчов)ларга мувофиқ тарзда таянадиган сўзларнинг куйидаги гуруҳлари ажратилган:

-Аввал ўрганилган, аммо бошқа вазифада қўлланилган, товуш–график кўриниши мос келадиган сўзлар.

-Аввал ўрганилган сўзлар билан фақат ўзаги товуш–график жиҳатдан ўхшаш бўлган сўзлар – ясама сўзлар.

-Товуш–график кўриниши она тилидаги сўзларга ўхшаш сўзлар –интернационал сўзлар.

Мазкур уч гуруҳдаги сўзлар Н.Г.Мокрееванинг тадқиқотига лисоний материал бўлган. Н.Г.Мокреева томонидан куйидагиларга таянган ҳолда ҳали ўрганилмаган французча сўзлар устида ишлашнинг икки ёндашуви ишлаб чиқилган:

Ажратиб олинган сўзлар билан ишлаш, кейин контекст (матн)даги сўзлар билан ишлаш, ниҳоят контекстдаги мазмуний омиллардан фойдаланишга ўргатиш бўйича ишлар.

Н.Г. Мокреева томонидан олинган экспериментал маълумотлар гуруҳи кўрсатадики, ҳали ўрганилмаган сўзларни тушунишга ўргатишдаги энг самарали усул ишларнинг кетма-кетлиги бўлиб, ажратиб олинган сўзлар билан ишлаш контекст билан ишлашга қўшилиб кетади.

Демак, ўқиш жараёнида ўрганувчиларга умумий ўзакли сўзлар маъносини тўғри ишлашга ўргатиш муаммоси билан мамлакатимизнинг тажрибали методистлари шуғулланишган ҳамда улар томонидан мазкур мавзу доирасида кўплаб тажриба-синов ишлари амалга оширилган, кўрсатиб ўтилган тадқиқотларда юқори натижаларга эришилган.

Мазкур муаммо бўйича олиб борилган тадқиқотлар ўқиш жараёнида ўқувчилар потенциал луғатини бойитиш бўйича ишларнинг зарурлигини кўрсатади. Чунки инглиз тилидаги матнларда кўпгина умумўзакли сўзлар мавжуд бўлиб, потенциал лексикани ўргатиш натижасида матнларни тушунишини осонлаштиради, англаб етишга кетадиган вақтини тежайди, бинобарин, асосий мазмунини тушуниб ўқиш жараёнини тезлаштиради.

Адабиётлар.

1. Вайсбурд М.Л., Блохина С.А. Обучение пониманию иноязычного текста при чтении как поисковой деятельности // Иностранные языки в школе. - 1997. -№1. -С. 19.
2. Костерин Г.А. и соеомности обучения чтению и пониманию специальной литературы в неязыковом вузе: Дис... канд. пед. наук. - М., 1965.

3. Крупник К.И. К проблеме чтения на иностранном языке (прогнозирование вероятности понимания слов): Дис. ... канд. пед. наук. - М., 1968. -С.26.
4. Фоломкина С.К. Зависимость типов упражнений от видов чтения. - В сб.: Методические записки по вопросам преподавания иностранных языков вузе. - М., 1970. - С. 3-18.
5. Мокреева Н.Г. Обучение пониманию неизученных слов при чтении на французском языке (в старших классах средней школы): Дис.... канд. пед. наук. -М., 1970.-С. 9.

